

М. Бондарець, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник
Інституту світової економіки
і міжнародних відносин НАН України

ГЛОБАЛЬНІ СТРАТЕГІЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА СТРУКТУРНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ТРАНЗИТИВНИХ КРАЇН

У статті проаналізовано досвід транзитивних країн ЦСЄ та СНД у системних трансформаціях, структурній модернізації соціально-економічного розвитку та розбудові засад соціально-орієнтованої економіки в умовах глобалізації.

Ключові слова: глобалізація, трансформація, структурна модернізація, соціально-економічний розвиток, соціально-орієнтована економіка.

Бондарець М. Глобальные стратегии трансформации и структурной модернизации социально-экономического развития транзитивных стран.

В статье проанализирован опыт транзитивных стран ЦВЕ и СНГ в системных трансформациях, структурной модернизации социально-экономического развития и построении основ социально-ориентированной экономики в условиях глобализации.

Ключевые слова: глобализация, трансформация, структурная модернизация, социально-экономическое развитие, социально-ориентированная экономика.

*Bondarets M. **Global strategies of transformation and structural modernization of socio-economic development of transitional countries.***

In the article experience of CEU and CIS transitional countries in system transformations, structural modernization of socio-economic development and construction of bases of the social-oriented economy in the conditions of globalization is analysed.

Key words: globalization, transformation, structural modernization, socio-economic development, socialoriented economy.

Сучасна парадигма глобального економічного розвитку обумовлює необхідність здійснювати трансформацію та модернізацію національної соціально-економічної системи, враховуючи не тільки національні особливості соціально-економічних відносин і ринкових механізмів, а й світового, глобального ринку, оскільки вплив глобальних процесів на національну економіку призводить до її підпорядкування законам глобального ринку [1].

Отже, процес інтеграції транзитивних країн у глобальну економіку залежить від того, наскільки суб'єкти національної економічної системи спроможні розвиватися, відповідають або можуть протистояти суб'єктам глобальної економіки, не руйнуючи особливостей суспільних і соціальних відносин, що історично склалися і мають національну специфіку.

Для здійснення системної трансформації та формування стратегії соціально-економічного розвитку країни, що передбачає структурну модернізацію, виникає необхідність аналізу внутрішнього потенціалу національної економічної системи, її цілей і соціально-економічних завдань розвитку, а також вимог глобального ринку, його структури й механізмів розвитку, особливо в умовах глобальної системної кризи.

Проаналізуємо досвід країн Центральної і Східної Європи (ЦСЄ) та деяких країн СНД у системних трансформаціях та розбудові засад соціально-орієнтованої економіки, що представляють дві з чотирьох груп транзитивних країн, до яких відносимо: країни СНД (країни колишнього СРСР, куди входить і Україна, частина з яких є членами СОТ, інша – ні); країни колишньої соціалістичної орієнтації, які увійшли до ЄС у 2004 р. (Польща, Чехія, Словаччина, Словенія, Угорщина); країни Балтії – Естонія, Латвія, Литва (колишні радянські республіки); так звані "флангові" країни – Румунія, Болгарія, що приєдналися до ЄС у 2007 р.

Країни ЦСЄ, як і Україна, відносилися до колишнього соціалістичного табору і вибір вектора їх трансформацій є вельми

важливим для України, яка у перспективі також має приєднатися до Європи, але спочатку треба досягнути європейських соціально-економічних стандартів шляхом побудови Європи у себе вдома.

Які трансформаційні перетворення були характерними для цих країн у 1980–2010 рр.?

Перш за все вони торкалися зміни ролі та місця держави в управлінні соціально-економічними та політичними процесами. Необхідно було замінити структуру тоталітарного державного апарату на нову, що адекватна ринковій економіці, при цьому, опікуючись такими цілями розвитку, як підтримка конкурентоспроможності країни на світовому ринку, зайнятості та відповідного рівня соціальних стандартів населення. Тобто, з одного боку, повстало завдання розрушити стару адміністративно-тоталітарну систему державного управління, а з другого, будувати нову економічну систему, що заснована на засадах ринкової економіки. Цей процес у більшості країн характеризувався певним вакуумом через відсутність чіткої стратегії та механізмів трансформації, що стало підґрунтям для економічних порушень та зловживань.

Однією із проблем, що мали розв'язати дані країни, був вибір моделі трансформаційної економіки. При цьому розглядалися здебільшого два реалізаційних варіанти, або моделі: так звана "шокова терапія" і поступова, градуалістська стратегія.

Перша з них здобула назву "шокова терапія" Л.Бальцеровича у Польщі. Г.Колодко у книзі "От шока к терапии. Политическая экономия постсоциалистических преобразований", на наш погляд, досить вдало характеризує методологічну концепцію проведеної реформи, називаючи її "соціалістичним фрейдманізмом" чи "гелбрайтовським соціалізмом" [2]. Реформи у Польщі були впроваджені дуже швидко, однак, платою за це було зубожіння населення, 70% якого водночас опинилося за межею бідності. А ситуацію, що склалася на початку 1990-х рр. у цій країні, Г.Колодко називає "системним вакуумом: ні плану, ні ринку".

Рекомендації МВФ щодо Польщі мали всі ознаки монетарної моделі, яка проводилася в країнах Латинської Америки, а її відмінною рисою – швидкість здійснюваних реформ. Основними заходами переходу до ринку були: майже повна відмова держави

від цінового регулювання та перехід до неокласичної моделі: попит–пропозиція, жорстка бюджетна політика, відмова від багатьох соціальних програм, приборкання інфляції шляхом реалізації непопулярних для населення заходів (замороження підвищення заробітної плати, індексації доходів), прийняття закону про банкрутство, відмова уряду щодо підтримки збиткових підприємств, швидка приватизація, лібералізація ринку, лібералізація валютної системи та зовнішньої торгівлі, стимулювання припливу ПІІ, відмова від директивного планування та перехід до індикативного. Позитивним наслідком реформ був швидкий перехід до ринкової економіки, негативним – дуже висока "соціальна ціна", яка мала прояв у стрімкому розшаруванні населення. Різною мірою досвід Польщі намагалися повторити в Румунії, Албанії, країнах Балтії, але в основному країни ЦСЄ тяжіли до еволюційної моделі розвитку.

Іншою моделлю реформування економік постсоціалістичних країн Європи була "градуалістська стратегія", що пройшла досить успішну апробацію в Угорщині. Професор Гарвардського університету (США) Я.Корнаї зазначав, що в основу здійснення реформи за угорським зразком було покладено принцип поступовості або еволюційності [3]. Внаслідок цього Угорщина у 1990-х рр. мала непогані макроекономічні показники, у тому числі високий рівень іноземних інвестицій на душу населення, і не вимагала реструктуризації своєї заборгованості. Слід відзначити, що основні ідеї градуалізму були використані також при реформуванні економік Чехії, Словаччини, Словенії, Естонії, Латвії та Литви. У таких державах, як Румунія, Болгарія, країни колишньої Югославії, а також в Україні, Росії, Молдові, програми переходу до ринкової економіки мали у своїй основі як елементи "шокової терапії", так і градуалізму.

Основною відмінністю градуалізму від "шокової терапії" була етапність у здійсненні ринкових реформ та забезпечення мінімальних соціальних стандартів. Держава регулювала ціни на товари соціальної групи, приватизація здійснювалася у три етапи: мала, середня та велика, обмінні курси національної валюти також регулювалися за допомогою монетарних та немонетарних заходів, зростання зарплати на різних етапах градуалістської моделі то обмежувалося, то лібералізувалося. Характерним прикладом реалізації такої моделі була Угорщина, але і такі

країни, як Чехія, Словаччина, Словенія також використовували деякі елементи еволюційної стратегії у трансформації власної економіки до ринкового середовища.

Соціальна ціна ринкових реформ у постсоціалістичних країнах виявилася достатньо високою. Про це свідчить "Доповідь про розвиток людського потенціалу в Центральній та Східній Європі та СНД (1999 рік)", підготовлена спеціальною Програмою розвитку ООН (ПРООН) [4]. Через погіршення динаміки середньої тривалості життя цей регіон втратив близько 9,7 млн осіб у 1990-х рр. Якщо у 1989 р. близько 14 млн людей проживало за межею бідності, то в середині 1990-х рр. їх налічувалося вже близько 147 млн. Відбулася суттєва диференціація у доходах населення, а крива Лоренца для таких країн, як Угорщина, Румунія, Болгарія, Латвія, Естонія, Литва, Словаччина, Чехія, зайняла крайнє праве положення, що говорить про відсутність або неявну ідентифікацію середнього класу – основу сталості класової структури будь-якого суспільства. Рівень безробіття значно зріс у всіх країнах і, як правило, перевищує позначку у 10% [5].

Багато фахівців, що досліджують проблеми постсоціалістичної економіки, вважають, що недоліків трансформаційного процесу значно більше, ніж переваг. Зокрема, Р. Грінберг (Росія) вважає, що подібна ситуація склалася через комплексну кризу неоліберальної ідеології, яка була застосована для постсоціалістичних країн [6].

Основними наслідками трансформацій для країн ЦСЄ, окрім перелічених у вищезгаданій "Доповіді ПРООН", стали:

- 1) невинуватість надій на скорочення розриву між Сходом і Заходом: ця розбіжність зросла, а не зменшилася;
- 2) суттєве зменшення соціальної функції держави, тоді як у провідних країнах вона посилювалася;
- 3) недостатній ступінь ментально-психологічної готовності населення до ринкових перетворень;
- 4) доктрина монетаризму, положення якої було використано при формуванні моделей ринкової трансформації, завдала шкоди країнам регіону.

Сьогодні маємо констатувати, що застосовуючи в основному ці дві перехідні моделі, країни ЦСЄ подолали перший перехідний етап трансформаційних перетворень.

Отже, цей процес виявився складним для даної групи пост-соціалістичних країн. В усіх країнах відбулося суттєве падіння промислового виробництва, ВВП, зайнятості, рівня життя населення. Хоча, згодом загальні показники економічного розвитку почали зростати, особливо в Польщі, Чехії, Словенії, Угорщині, але наприкінці 2008 р. у більшості з них все ще відбувалося падіння виробництва, а середні життєві стандарти населення не повернулися на рівень 1989 р. [5].

Суттєвим фактором, що уповільнює і сьогодні економічну та політичну трансформацію даних країн, стала глобальна фінансова криза, яка розпочалася у 2008 р. Більшість з них запровадила політику бюджетних обмежень, що вкупі з кризою євро є фактором додаткового тиску на соціально-економічний розвиток.

Відповідно до цього, бідність, соціальна нерівність, етнічні та релігійні конфлікти стають загрозою для нового етапу трансформаційних перетворень країн ЦСЄ.

За таких умов важливим завданням стає побудова ефективної моделі соціально-орієнтованої економіки, що має сприяти подальшій трансформації та модернізації економік даних держав.

Одним із головних напрямів модернізації країни за перехідних умов є відновлення ролі та відповідальності соціальної держави та посилення ролі громадянського суспільства і громадських інституцій як ефективного інструменту відповідної соціально-економічної політики. Для цього потрібне реформування податкової та митної системи, відновлення місцевого самоврядування, проведення більш активної державної політики у відносинах власності, зокрема у сфері приватизації, створення механізмів ефективної боротьби проти корупції. У перехідний період до завдань держави також відносяться розподіл соціальних витрат та боротьба з безробіттям.

Модернізація сфери соціальних видатків має за мету зробити соціальне забезпечення у країнах ЦСЄ більш справедливим та загальнодоступним. При цьому вслід за "старими" країнами ЄС їхніми урядами приймається непопулярне рішення про підвищення пенсійного віку через проблему старіння населення Європи. До речі, даний підхід передбачається запровадити і в Україні, де існує проблема з наповненням Пенсійного фонду, деталі запровадження цього механізму на даний час

обговорюються Урядом. Пріоритетами соціальних видатків, що вимірюються часткою від ВВП та зазнали скорочення у трансформаційний період, вочевидь мають бути наука і освіта, охорона здоров'я, допомога сім'ям з дітьми тощо.

У країнах, що трансформуються, на сучасному етапі необхідно передбачити низку заходів, спрямованих на подолання безробіття. Для цього потрібні як макроекономічне регулювання, так і застосування безпосередніх інструментів, що впливають на ринок праці.

Інший блок реформ має бути спрямований на розвиток промисловості. Головними напрямками промислової трансформації є приватизація та структурна перебудова. Реформування потребує система підготовки кадрів, особливо у сфері менеджменту, створення структур, що опікуються комерціалізацією наукових досліджень та розробок. Модернізація даної сфери потребує суттєвих внутрішніх інвестицій і в основному має бути вирошеною у себе вдома.

Важливим та великим сектором усього регіону, що конче потребує змін, є сільське господарство. Воно є вагомим фактором вирішення проблем продовольчого забезпечення населення, зайнятості, загальної продуктивності економіки, зовнішньоторговельного сальдо. Складовими трансформації цього сектору мають стати інституціональні перетворення, зокрема приватизація землі. Запровадження нових організаційних форм у цій галузі також на часі, що потребує великих капіталовкладень, але у підсумку дозволить підвищити ефективність перехідних економік.

Необхідно розвивати та модернізувати сферу послуг даних країн. Вона спроможна забезпечити відповідну частку зайнятості та доходів населення. Перешкодою, що сьогодні гальмує розвиток цієї сфери, є низький рівень розвитку даного сектору у постсоціалістичних країнах, що отриманий у спадок. Однак здійснення малої приватизації та розвиток малого бізнесу надав поштовх подальшому розвитку туристичної галузі в Чехії, сектору фінансових послуг – у країнах Балтії, сектору безпеки та охорони – у деяких інших країнах регіону.

Вагому роль у перехідних процесах країн ЦСЄ відіграють міжнародна торгівля та фінансова політика. Доступ на ринки

розвинутих країн вимагає від транзитивних економік дотримання параметрів ефективності та конкурентоспроможності, спонукає модернізувати виробництво товарів та послуг. Іноземні інвестиції, як складова фінансової політики, забезпечують доступ до передових технологій, сучасного менеджменту, юридичних та правових засад побудови ринкової економіки. Політика валютного регулювання, яка має безпосередній зв'язок з рівнем інфляції, є фактором конкурентного розвитку країни та повинна відповідати сучасним тенденціям розвитку світової фінансової системи в умовах глобальної кризи.

І нарешті, для успішної модернізації трансформаційних країн необхідно дотримуватися параметрів макроекономічної стабільності, що впливатиме на ефективне та відносно упорядковане проведення ринкової трансформації.

Отже, інституціональні та мікроекономічні реформи, що пропонуються, є необхідним чинником трансформації та модернізації країн ЦСЕ, сприяють макроекономічній стабільності їх економік. Вони охоплюють інституціональні й соціально-економічні засади сучасної ринкової економіки і допомагають кожній з країн побудувати власну модель соціально-орієнтованої економіки.

Звернемось до досвіду системної трансформації та модернізації економік деяких країн СНД, зокрема, Казахстану та Білорусі.

Після визнання незалежної держави Казахстан у 1992 р. країна обрала еволюційну модель трансформації. За цей період економічний розвиток відбувався в основному за рахунок нарощування показників сировинно-обробних галузей промисловості. Подальший екстенсивний розвиток даних галузей, який не буде пов'язаний зі структурною модернізацією, призведе до руйнування мінерально-сировинної бази країни й занедбання інших галузей національного виробництва. Для потужного розвитку економіки стратегія модернізації має враховувати специфіку країни, особливості національного менталітету, стати підґрунтям для вирішення соціальних проблем суспільства, диференціації статків, подолання бідності. Тому економічна політика держави в галузі освоєння природних ресурсів повинна орієнтуватися на ефективне використання отриманих доходів для

довгострокового розвитку конкурентоспроможної, збалансованої економіки на основі росту зайнятості й надання однакових соціальних можливостей населенню всіх регіонів країни.

У цілому за даний період був досягнутий істотний ріст макроекономічних параметрів, зокрема ВВП, промислової, сільськогосподарської продукції та деяких інших секторів економіки. Однак кількісний ріст не супроводжувався якісними змінами та був забезпечений здебільшого сприятливою зовнішньою кон'юнктурою. Виходячи з цього на сучасному етапі розвитку перед країною повстає завдання досягнення якісних змін в економіці через створення конкурентного середовища й заохочення розвитку усіх її секторів.

Головною тенденцією сучасного глобального розвитку стає перехід більшості країн світу від сировинної, індустріальної економіки до постіндустріальної інформаційної економіки, що базується на розвитку інтелектуального ресурсу, наукомістких технологій та передбачає досягнення якісно нового інноваційно-технологічного рівня усіх сфер і галузей економіки, матеріальної основи суспільства, у тому числі і продуктивних сил суспільства.

В умовах глобалізації національні економіки стають все більш взаємозалежними, посилюється процеси інтеграції та інтернаціоналізації. Включення у процеси міжнародної інтеграції відкриває нові перспективи для структурної модернізації трансформаційних країн СНД, зокрема Казахстану.

Сьогодні основу потужного економічного потенціалу Казахстану становлять нафтогазова та металургійна промисловість, орієнтовані на експорт фінансові, телекомунікаційні, транспортні, торговельні й інформаційні послуги.

Одним з найбільш перспективних напрямів модернізації економіки та її інтеграції у глобальне середовище є впровадження інноваційно-інформаційних технологій як фундаментальної основи реструктуризації та забезпечення умов сталого соціально-економічного розвитку країни. На даному етапі завершено та впроваджено декілька пріоритетних проектів у цій галузі. Серед них модернізація системи управління державними фінансовими ресурсами на всіх рівнях; функціонування першого в Середній Азії Інтернет-Дата центру (ІДЦ), що забезпечує централізованими інтернет-послугами користувачів; розвиток

електронної комерції на базі ASP-провайдера, який вже довів власну ефективність для підприємств малого і середнього бізнесу; впровадження проекту TESIS "Інформаційні системи з моніторингу сільського господарства й навколишнього середовища" (ISLAM) та ін. [7]. Ефективне функціонування ринку інформаційно-інтелектуальних технологій забезпечує Інвестиційний й Інноваційний фонди, Держкорпорація зі страхування експортних кредитів, Інвестиційний центр інжинірингу і трансферту технологій. Активно розвивається й інноваційна інфраструктура – Банк розвитку, технопарки і бізнес-інкубатори, які згодом мають створити в усіх промислових містах країни.

Головну увагу планується приділити створенню сприятливої інвестиційної та кредитної політики для трансферту закордонних технологій, що дозволить підвищити конкурентоздатність вітчизняних виробників високотехнологічної продукції.

Іншим напрямом модернізації має стати розробка механізмів, що реалізують потенціал взаємовигідної регіональної й глобальної інтеграції та відкриває нові можливості для казахстанської економіки. У межах СНД країна бере участь та співпрацює у рамках Євразійського економічного співтовариства (ЄвразЕс), Єдиного економічного простору (ЄЕП), Центрально-Азіатського економічного співтовариства (ЦАЕС). Потенціал співпраці даних регіональних об'єднань спрямований на забезпечення високих темпів економічного зростання, досягнення макроекономічної стабільності, розвитку наукомістких галузей виробництва країн із різним рівнями та моделями розвитку, національними особливостями та традиціями. Дана модель інтеграції, на наш погляд, є найбільш прийнятною для Казахстану. Разом з тим Казахстан успішно розвиває економічні зв'язки як з окремими країнами, так і з їх об'єднаннями, зокрема, Китаєм, країнами ЄС, США у фінансовій сфері, транспортних комунікацій, будівництва, туризму тощо.

Третій напрям структурної модернізації економіки пов'язаний з інтеграцією великих компаній з видобутку мінерально-сировинних ресурсів й інших галузей у глобальний економічний простір. До них відносяться іноземні та вітчизняні компанії у нафтогазовому, металургійному, комунікаційному і транспортному секторах країни. Видобувна галузь зазнала

найбільшої структурної нестабільності у зв'язку зі зміною кон'юнктури через глобальну світову фінансову кризу. Серед механізмів досягнення даної цілі варто виділити вступ Казахстану до ВТО, впровадження стандартів Євросоюзу у фінансовому секторі, національної системи стандартизації й сертифікації, перехід на міжнародні стандарти ІСО, подальша капіталізація Банку розвитку з метою прискорення даних процесів.

Глибока структурна модернізація економіки Казахстану за даними напрямками має забезпечити реалізацію важливого стратегічного завдання – досягнення європейських стандартів як в економічній, так і в соціальній сфері.

Якщо проаналізувати системні трансформації в Білорусі у пострадянський період, то згідно з еволюційною стратегією розвитку, Білорусь обрала один з різновидів моделі "домінуючого соціалізму" [8]. Даній моделі притаманні панування суспільних форм власності на засоби виробництва, домінування відносин співробітництва та кооперації між суб'єктами господарювання, державне управління соціально-економічним розвитком на базі програмно-цільового метода планування, проведення ефективної соціальної політики, створення мотивації для усіх економічно активних громадян, вагома участь держави у розвитку таких галузей духовного виробництва, як освіта, наука, культура. Характерними особливостями саме білоруської економічної моделі є різні форми економічного і соціального патерналізму держави, які увесь час модифікуються та удосконалюються. Наприклад, підприємствам, що мають перспективні та важливі для національної економіки види виробництва та опинилися у складному фінансово-економічному стані, надається з боку держави необхідна допомога. Виділимо і таку ціль та ознаку білоруської економічної моделі, як формування ефективно-пропорціональної змішаної економіки. У республіці зберігається потужний державний сектор, в якому зайнято більше половини від усіх працюючих, а ринковий його природно доповнює. Головними напрямками та цілями соціальної політики сьогодні є створення умов для безперервного росту добробуту людей, підвищення рівня зайнятості та доходів населення, соціально-ефективне пенсійне забезпечення, формування ефективної системи охорони здоров'я тощо. Адже метою соціально-економічного

розвитку Білорусі на 2005–2010 рр. було проголошено подальше підвищення рівня та якості життя, всебічний гармонічний розвиток людини, створення держави, зручної для людей [9].

Як бачимо, країни з транзитивною економікою, моделі трансформації яких було проаналізовано, найчастіше обирають еволюційну стратегію розвитку для побудови власних моделей соціально-орієнтованої економіки та її структурної модернізації.

Список використаної літератури

1. Седлак Я. Мировая экономика: возможность неожиданных потрясений // Проблемы теории и практики управления. – 2001. – № 5. – С. 8–14.
2. Колодко Г. От шока к терапии. Политическая экономия постсоциалистических преобразований. – М.: Эксперт, 2000. – 380с.
3. Корнаи Я. Путь к свободной экономике: десять лет спустя (переосмысливая пройденное) // Вопросы экономики. – 2000. – №12.
4. Human development Report for Central and Eastern Europe and CIS 1999/ the Regional Bureau for Europe and CIS of the UNDP. – N.Y., 1999.
5. <http://library.if.ua/book/105/7351.html>
6. Гринберг Р.С. Результаты экономических реформ в постсоциалистических странах // Проблемы теории и практики управления. – 2003. – №3. – С.10–17.
7. Космамбетова Римма. Стратегія стійкого соціально-економічного розвитку й механізми її реалізації на прикладі республіки Казахстан – <http://www.personal.in.ua/article.php?id=150>
8. Янчук В.А. Белорусская экономическая модель от либерального фундаментализма к социалистической ориентации: Сборник материалов Международной научно-практической конференции ["Учение В.И.Вернадского о ноосфере и антикризисное социально-экономическое развитие Беларуси"] (Минск, 22-23 октября 2009 г.) / Институт экономики НАН Беларуси. – Минск: Право и экономика, 2010. – 694 с. (С. 277–288)
9. Основные положения Программы социально-экономического развития Республики Беларусь на 2006–2010 годы. – Советская Беларусь. – 2006. – 24 февраля.

Стаття надійшла до редакції 02.03.2011 р.